A bizalom és függőség szerepe a családi gazdaságok együttműködésében végzett gépi munkákban

Takács István – Baranyai Zsolt

Kulcsszavak: bizalom, függőség, versenyképesség, hatékonyság, géphasználat.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány a családi gazdálkodók együttműködési hajlandóságát befolyásoló tényezőket vizsgálja – Békés megye egy tradicionálisan mezőgazdasági termelő térségében készült – kérdőíves felmérés és mélyinterjúk tapasztalataira alapozva. A gazdálkodói bizalom és az együttműködési hajlandóság összefüggését elemezve megállapítható, hogy az alacsony függőséget, egyben alacsony bizalmi szintet is igénylő (valójában csak tágabban annak értelmezhető) együttműködési formák (jellemzően a gépi bérszolgáltatás) elfogadottsága a jellemző. Ugyanakkor a fiatalabb generációknál az erősebb függelmi kapcsolatokkal jellemezhető (a hagyományos értelemben vett) együttműködések elfogadottsága nagyobb, amely az agrárgeneráció-váltás bekövetkeztével esélyt teremt az együttműködési formák megerősödésére, megerősítve a családi gazdálkodást, a vidéki közösségeket. Nemzetközi tapasztalatok, illetve a vizsgálatokban készített mélyinterjúk alapján megállapítható az is, hogy a kormányzatnak a közvetlen és közvetett orientációs eszközök alkalmazásával fontos a szerepe az együttműködési hajlandóság alakulásában, illetve ösztönzésében.

BEVEZETÉS

A bajor parasztság az 1950-es évek végén, a keresztény-konzervatív *Franz Jozef Strauss* és a CSU vezette bajor kormányzat az 1960-as években felismerte, hogy a bajor parasztságnak egyetlen esélye a családi gazdálkodási forma fenntartására, ha az együttműködés különböző formáit (gép- és gazdaságsegítő körök, géptársulások, az e szervezetek által működtetett kft.-k stb.) előnyben részesítve olyan virtuális üzemformákat hoznak létre, amelyek megőrzik a családi gazdaságokban rejlő előnyöket, és erősítik magukat a családi gazdaságokat, ugyanakkor az együttműködés révén kihasználják a méretgazdaságosságban rejlő előnyöket is. A megoldás sikeres, s ezt bizonyítja, hogy új formai elemekkel kibővülve elterjedt a világ számos országában (például Ausztriában vagy Svédországban, de a keletkezési helytől távol eső Japánban is) mindenütt, ahol a családi gazdálkodásnak nagy hagyományai vannak, s meg kívánták őrizni e gazdálkodási formát. Mi magunk is ezt szem előtt tartva úgy gondoljuk, hogy a magyar családi gazdaságok sikeresebbé tételében az együttműködés, és az annak kereteket biztosító együttműködési formák mint virtuális üzemek megfelelő válaszok lehetnek, ugyanakkor az együttműködések kulcstényezője a bizalom, amely determinálja az adaptálható szervezeti modellek körét, azok alkalmazhatóságának sikerességét.

Az együttműködés gyakran gazdasági-társadalmi kényszer, ugyanakkor egyben lehetőség is, hogy az összefogás

szinergikus hatása is érvényesülhessen. A magyar mezőgazdaságban az elmúlt 20 év alatt az új együttműködési formák (beleértve például a TÉSZ-ek és a gépköri mozgalom) elterjesztésére tett kísérletek sikere elmaradt az előzetes – olykor túlzott optimizmus táplálta – várakozásoktól.

Több mint évtizedes kutatási témánk a mezőgazdasági üzemek eszközhasználatának jellemzői, a gépi eszközökben megtestesülő tőkehatékonyság problémái, illetve azok a géphasználati együttműködési formák, amelyek hozzájárulnak – az eszközökben lekötött tőke, s ennek révén a gépüzemi költségek csökkenésével – a termelés versenyképességének javításához. A magyar mezőgazdaság versenyképessége, a rendszerváltás birtokstruktúrára gyakorolt hatása, az együttműködés, a bizalom szerepe fontos aspektusai jelen cikkünk témájának. A „Gazdálkodás"-ban is rendszeresen visszatérő témák ezek, ahogy azt az elmúlt évtizedben megjelent cikkek tanúsítják. A versenyképességgel az elmúlt években többek között *Csáki (2008), Lakner et al. (2007)*; a földtulajdon, a földhasználat, a birtokstruktúra, az üzemi koncentráció kérdéseivel mások mellett *Bozsik – Magda szerzőpáros (2010), Burgerné (2010), Fehér et al. (2010), Kacz – Lőrincz (2006), Kapronczai (2006, 2010), Czimbalmos – Fehér (2004), Magda (1999, 2001)*; a mezőgazdaság tőkeellátottságával, tőkeszükségletével, és azok üzemmérettel való összefüggéseivel egyebek között *Burgerné (2002), Vizdák (2004), Takácsné (1998, 1994a, 1994b)* is foglalkoztak cikkeikben. A mezőgazdaság versenyképességének kulcseleme a technikai haladás (*Szűcs et al., 2006*), amely viszont jelentős tőkeigényű innovációs folyamat, aminek a hatékony, jövedelmező alkalmazása – az európai tradíciók szerint – a gazdálkodók együttműködésében valósítható meg leginkább. *Takácsné (2003)* ennek kapcsán felhívja a figyelmet, hogy az új – nagy beruházásigényű – technológiák bevezetésének méretgazdaságossági kritériuma a gazdálkodói kooperációk keretében is teljesíthető, így a jelenleg oly jellemző kis-közepes gazdaságok számára is elérhető technológiai innovációs célt jelentenek. Az együttműködésről, a gazdálkodói gondolkodásban sajnálatosan negatív jelentést is kapó szövetkezésről (lásd *Nagy-Husszein, 2005a, 2005b* kissé provokatívnak is szánt cikkcímét is: Szövetkezni bűn, vagy erény?) számos szerző (*Magda – Gergely, 2010; Troján – Tenk, 2010; Dudás, 2009; Kispál-Vitai, 1999a, 1999b*) bizonyítja be, hogy szükséges feltétele a versenyképes gazdálkodásnak. Az együttműködés sikerességének kulcseleme a bizalom, ahogy arról többek között *Dudás és Fertő (2008), Tóth (2007)* is fontos adalékokkal szolgál. Cikkünk címében megjelenik a virtuális üzem megnevezés, amelyet rövidesen ki is fejtünk. Maga az üzem fogalma az elmúlt két évtizedben átalakult, ahogy azt *Székely – Takácsné (2008)* részletekbe menően is elemzik. A teljesség igénye nélkül tettünk említést a témában releváns írásokról, tudva azt, hogy számos jeles szerző figyelemre méltó írása – már csak terjedelmi okokból sem – nem jelenik meg ebben a cikkben.

E folyóirat hasábjain mintegy évtizede (*Takács, 2000*) azt fejtegettem, hogy a nyugat-európai mezőgazdaságban oly sikeres gép- és gazdaságsegítő köri modell egy jó válasz lehet a magyar gazdálkodók részéről is az eszköz-ellátottsági hiányok leküzdésében, az üzemméretekből is adódó kapacitásfeleslegek kiközvetítésében és ennek révén hatékony használatában, és mindezek eredőjeként a gépüzemeltetési költségek csökkentésében, a termelés versenyképességének javításában. Az eltelt évtized a várakozásainkat nem teljesítette. Az együttműködés e formájának elterjedése, a meglévő csírák megerősödése, kifejlődése nem következett be. Új kutatásaink immár arra fókuszáltak, hogy milyen bizalmi hiátusok vannak a magyar

gazdálkodókban, illetve a meglévő együttműködési formákat rendszerezve hogyan lehet a méretgazdaságossági elvek érvényesülését biztosító együttműködések, mintegy virtuális üzem jellemzőit, előnyeit és hátrányait azonosítani.

A VIRTUÁLIS ÜZEM[1] FOGALMI AZONOSÍTÁSA ÉS VERSENYKÉPESSÉGE

A következőkben a virtuális üzem versenyképességét kívánjuk módszeresen bizonyítani. Az ismert fogalmak egyenkénti magyarázatára nincsen szükség, ugyanakkor a virtuális üzem fogalmának általunk adott értelmezése szükséges premissza ahhoz, hogy a további érvelések egyértelműek és megalapozottak legyenek. A virtuális üzem alatt olyan

- individuumok (természetes, vagy természetes és jogi személyek) együttműködésén alapuló, koordinált gazdasági tevékenység végzését értjük;
- amelynek célja termék-előállítás, szolgáltatásnyújtás;
- továbbá az együttműködésben részt vevők együttes hasznának maximalizálása; olyan formális (például egyesület) vagy informális (például egy-egy gépi bérvállalkozó által kiszolgált üzemek) szervezeti keretében, amely;
- lehetővé teszi az együttműködés révén egyesített tőkejószágok, az erőforrások, benne a humán erőforrás hatékony használatát;
- az együttműködésben – saját döntésük alapján – fenntartják individuális tulajdonosi jogaikat az eszközeik felett, de önként vállalt kötelezettségként azok használata során felesleges kapacitásaikat – tervezhető módon, előzetes megállapodások alapján – átadják önköltségen (gépkör) vagy nyereséggel (gépi bérvállalkozó) kalkulált díjjal más termelők számára szolgáltatásnyújtás formájában;
- továbbá a kapacitások létesítése előtt a későbbi hasznosításról egyeztetés történik annak hatékony kihasználására, az együttműködés szintjén a fajlagos géphasználati költségek optimalizálására, ennek révén a jövedelemhányad növelésére.

Az üzem méretét a méretgazdaságossági előnyök és hátrányok együttese határozza meg. Számos közgazdasági kutatás, elmélet és a gyakorlati tapasztalat is igazolta, hogy az üzemméret növelésével növelhető a vállalati erőforrások hatékonysága, csökkenthető a tevékenység-összetétel kockázata, kihasználható a specializáció előnye úgy, hogy közben a többtermékűség kockázatcsökkentő hatása fennmarad.

Ugyanakkor az üzemméret növekedése hátrányokkal is jár. A munkaszervezés nehézkessé válik, az információáramlás romlik, a logisztikai távolságok megnövekedhetnek stb. A virtuális üzemben azonban ezek – a résztvevők tulajdonosi motivációja, a virtuális lokális divíziók kialakításával – csökkenthetők.

A virtuális üzemek létrehozása hozzájárulhat az együttműködő közösség szintjén a tőkeszükséglet radikális csökkentéséhez. Ezt bizonyítja, hogy például Bajorországban, a gépkörök keretében megvalósult géptársulások révén 10 év alatt ötödére (1993. évi 3324 euró/hektárról 2003-ra 620 euró/hektárra) csökkent az eszközle-

[1] **A virtuális kifejezés tartalmi magyarázatot nem igényel, hiszen a számítástechnikát ma már elterjedten használják a családi gazdaságokban is.** A virtuális üzem kifejezés használatát az indokolja, hogy az együttműködés révén létrejön egy olyan üzemszerű funkciókkal is bíró, gyakran valamilyen szervezeti formát is öltő kapcsolatrendszer, amelyben a résztvevők önkéntesen vesznek részt, ugyanakkor az együttműködés révén megszerzett előnyökből is részesülnek. Fél évszázados történetével például a bajor gép- és gazdaságsegítő körök, és az azok keretében nagy számmal működő géptársulások, vagy Németország más tartományaiban sikeres gépi bérmunka szolgáltatók és a gazdák között létrejövő több évtizedes, esetenként hosszú távú szolgáltatási szerződésekkel is megerősített kapcsolatok jól példázzák ennek a virtuális (ma már az információtechnológia legkorszerűbb megoldásaival is támogatott) üzemhálózat létét és versenyképességét, valamint fejlődőképességét.

kötés értéke, mialatt az átlagos üzemméret több mint kétszeresére nőtt (*Haag, 2004*).

A virtuális üzem tehát nem ölt tényleges üzemi formát, ugyanakkor a szervező erő, aki lehet egy egyesület (például a gépkör) ezzel megbízott tagja, alkalmazottja, aki kiközvetíti a tagok kapacitásfeleslegeit más tagoknak; vagy egy gépi szolgáltató, aki szóbeli vagy írásbeli megállapodásokkal hosszabb távra szóló egyidejű együttműködést létesít több gazdálkodóval, amely révén biztosítja az eszközeinek (kapacitásfeleslegeinek) hasznosítását. Ezeknek a formációknak a hatékony működését ma már jellemzően az információtechnológia legkorszerűbb eszközei segítik.

A virtuális üzemek sajátossága, hogy lokális szinten létrehozzák a tevékenység(feladat)-kiszervezés (outsourcing; *Friedman, 2006*) sajátos formáját, amely révén hatékonyabbá tehetik a termelésüket, hiszen a feladatkiszervezés révén kapott szolgáltatás költsége alacsonyabb, mint ha azt a gazdálkodó saját tulajdonú eszközökkel – alacsony kihasználás mellett, magas állandó költséghányaddal – saját maga végezte volna el.

A következő kérdés, hogy a versenyképességet hogyan befolyásolja a virtuális üzem létrehozása. A versenyképesség egyfajta értelemben a piaci sikeresség, amelynek célja a vállalat profitjának maximalizálása. A kooperáció révén – változatlan kimeneti teljesítményt (termelési értéket) feltételezve – a csökkenő termelési költségek növelik a jövedelmet. Azonban ez a forma a kimenetre is hathat: a nagyobb szakértelem csökkenti a termelési veszteségek kockázatát, illetve hozzájárulhat magasabb hozamok eléréséhez. A magas kapacitáskihasználás révén csoportszinten rentábilisan alkalmazhatóvá válnak a magas beruházásigényű technológiák, amelyek ugyanakkor jelentős termelési költségmegtakarítást eredményeznek (például precíziós gazdálkodás). Természetesen lehetnek negatív hatások, amelyek kockázati tényezőt jelentenek az együttműködésben részt vevők számára: a szolgáltatást végző szakértelemhiányának hatása „szétterítésre" kerül az együttműködők egészére, a kapacitás nem tervezett kiesése nagyobb kooperációk esetén pótolható, kisebbek esetén azonban az abból származó késedelmes feladatelvégzés jelentős károkat is okozhat.

Felfogásunk szerint a mezőgazdasági virtuális üzem legfontosabb célja, hogy a gazdálkodókat gépimunka-szolgáltatással lássa el. Az előzőekben a versenyképesség kapcsán szóba került az üzemszerkezet kérdése, ugyanakkor ez a témakör összefüggésbe hozható piacszerkezeti kérdésekkel is.

A gépimunka-szolgáltatás piaca a mezőgazdasági üzemek szempontjából nem kiterjeszthető piacnak tekinthető. Egyrészt mert ez a mezőgazdasági termeléshez kötődik, másrészt mert – átfedésekkel ugyan, de – a szolgáltatásnyújtás tagoltságát (munkaszervezési, logisztikai, gazdaságossági okok miatt) a településszerkezet határozza meg. Jellemzően olyan szolgáltatások nyújtásáról van szó, amelyek nem specializáltak, az eszközei, illetve a használatukhoz szükséges szaktudás minden településen elégséges mennyiségben rendelkezésre állnak.

Miután a piacszerkezet az adott termék piacán jelen lévő szereplők egymáshoz viszonyított versenyhelyzetét jelenti, amelynek a meghatározó tényezői: a piaci szereplők száma és nagysága; a termékek vagy szolgáltatások homogenitása, illetve helyettesíthetősége; a piacra lépés körülményei (milyen nehéz belépni, milyen erősek a belépési korlátok, például a technológia, szaktudás, termelési tapasztalat), így a következőkben röviden ezeket tekintjük át (1. táblázat). A különböző formák között a lényegi eltérés a piaci szereplők számában és nagyságában van. A szegmentált, egymással csak korlátozottan kooperáló termelők önellátásra próbálnak beren-

dezkedni, illetve ennek hiányában egymástól szerzik be a szükséges szolgáltatásokat. A gépkör jellegű kooperációkban nagyszámú potenciális szolgáltató van, de a koordináció révén nincs verseny a résztvevők között, s az együttműködés szintjén a csoport – e tekintetben – egyedüli piaci szereplőként viselkedik. A gépi bérvállalkozó esetén a kisszámú vállalkozó nagy eszközparkkal szolgál ki nagyszámú mezőgazdasági termelőt. A nagyüzem nagy szolgáltatásfelvevő igényt koncentrál, s emellett szabad kapacitásaival a környezetében lévő kisgazdaságoknak szolgáltatást nyújt. A gépimunka-szolgáltatások korlátozottan helyettesíthetők (például forgatásos talajművelés helyett minimum tillage technológia alkalmazása).

A szervezetlen termelők a gépi szolgáltatások tekintetében szabad versenyben vannak. A virtuális üzemek ettől eltérő piacszerkezeti típusokat hoznak létre. A virtuális üzem jelentős ármeghatározó szereppel bír (például a gépkörökben előre meghatározott, önköltség alapján kalkulált szolgáltatásárak vannak). Ennek következtében a verseny korlátozott, így monopolisztikus jellegű verseny jellemző a virtuális üzemek szolgáltatásainak piacára.

1. táblázat

A különböző mezőgazdasági vállalkozási formák gépimunka-szolgáltatásnyújtás piacának szerkezeti jellemzői

Megnevezés	Kisüzemek	Virtuális üzem		Nagyüzem
	Szegmentált termelők	Gépkörökbe szerveződő kisüzemek	Gépi bérvállalkozó által kiszolgált kistermelők	Szövetkezet, gazdasági társaság
Piaci szereplők száma és nagysága	Nagyszámú piaci szereplő, jellemzően kis és közepes üzemméret	Nagyszámú szolgáltatásnyújtó koordinált együttműködése révén létrejövő kvázi üzem	Kisszámú szolgáltatásnyújtó, relatíve (a lokális piac méretéhez mérten) nagy méretben	Kisszámú szolgáltatásnyújtó, relatíve (a lokális piac méretéhez mérten) nagy méretben
Szolgáltatások homogenitása, helyettesíthetősége	Szolgáltatás speciális, korlátozottan helyettesíthető	Szolgáltatás speciális, korlátozottan helyettesíthető	Szolgáltatás speciális, korlátozottan helyettesíthető	Szolgáltatás speciális, korlátozottan helyettesíthető
Belépési korlátok	Nincs	Nincs	Nincs	Nincs

Forrás: saját szerkesztés

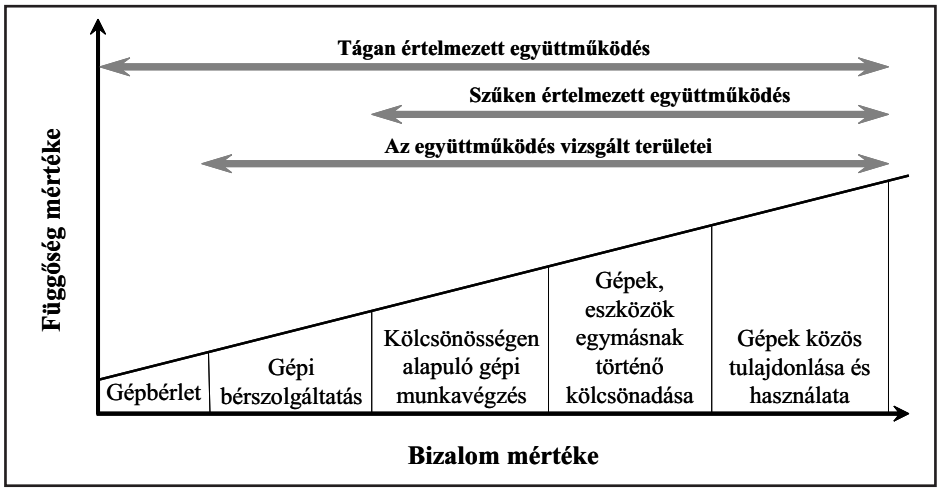
A következőkben a virtuális üzem sajátos szerepéről essen szó. A tényleges nagyüzemekkel szemben, amelyek végső soron profitorientált vállalkozások, a virtuális üzemek egyes formái (elsődlegesen a gép- és gazdaságsegítő körök) nonprofit szervezetként működnek, amelyek a gazdasági együttműködés mellett a helyi közösségek szintjén történő együttműködést is erősítik, a közösségek szintjén megtermelt erőforrások felhasználására törekednek, továbbá hozzájárulnak a társadalmi közjók létrehozásához (környezetfenntartás, településápolás stb. révén). Ezek a megoldások találkoznak a *Korten (2002)* által az 1990-es évek elején közreadott közösségi modell elképzeléseivel is.

A felvázolt együttműködési formák a gazdálkodói bizalom és függőség mértéke függvényében sajátos hierarchikus struktúrát alkotnak (1. ábra). A szokásos (szű-

ken vett) értelmezésben a gépbérlet és a gépi bérszolgáltatás nem minősül együttműködésnek, de a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy e formák esetén is kialakulnak olyan tartós, gyakran hosszú távú szerződésekkel is támogatott kapcsolatok, amelyek már (tágabb értelemben) együttműködésként értelmezhetők.

1. ábra

A tárgyalt együttműködési formák a bizalom és függőség szintjeinek terében

Forrás: saját szerkesztés

A gazdasági tényezők mellett jelentős befolyással vannak a szociális normák is. *Larsen (2008)* vizsgálta a svéd mezőgazdaságban – több mint 1000 gazdálkodóra kiterjedően – a szociális normák szerepét. A svéd mezőgazdaságban a gazdálkodók mintegy 60-80%-a tagja legalább egy gazdálkodói együttműködésnek, termelői csoportnak. Ezekben az együttműködésekben a technikai erőforrások mint termelési inputok megosztása elterjedt. Az együttműködések jellemző területei: közös gépvásárlás és üzemeltetés, gépek kölcsönös cseréje és kölcsönösségen alapuló egymásnak végzett gépi munkák. *Larsen (2008)* ebben a környezetben a géphasználati együttműködésekre fókuszálva statisztikai módszertannal igazolta, hogy *a társadalmi normák együttműködő közösségen belüli jelenléte maga után vonja a csoporttagok magasabb erőkifejtését, így csökkenti a munka erkölcsi kockázatot, illetve a megosztott inputok túlzásba vitt használatának és azokkal történő visszaélések kockázatát (eszköz erkölcsi kockázat) is*. A szerző eredményeinek értékelése kapcsán felmerül, hogy vajon a kapott eredményekben mekkora szerepet játszott a kultúra, hiszen mint az közismert, a skandináv országokban a kultúra, az egész társadalmi berendezkedés meglehetősen emberközpontú, az egymásra utaltság hagyományosan erős, ami minden bizonnyal a gazdálkodók közötti kapcsolatokban is megjelenik a szociális normákon keresztül, szemben a magyar tradíciókkal, amelyben az önmagára utaltság kultúrája dominál.

Mindezek alapján azt a kérdést tettük fel, hogy a géphasználatra vonatkozó gazdálkodói együttműködésekben mi a bizalom szerepe, és milyen szintű függőségi kapcsolatokat fogadnak el a gazdálkodók.

A VIZSGÁLAT ADATAI

A kutatás adatforrását egy *Békés megyében végrehajtott kérdőíves felmérés és mélyinterjúk* adták. A válaszadók három statisztikai kistérség (Orosházai, Békéscsabai és a Mezőkovácsházai kistérségek) egyéni gazdálkodói közül kerültek ki véletlen mintavételezési eljárással, illetve az úgynevezett hólabda módszerrel. A mintába olyan egyéni gazdaságok kerülhettek, amelyek legalább 1 hektár mezőgazdasági területet használtak, és ezzel egyidejűleg legalább 1 mezőgazdasági célra (is) hasznosítható technikai erőforrást (erőgépet vagy munkagépet) birtokoltak.

A kérdőív jelen tanulmány szempontjából releváns kérdéskörei a következők voltak

- általános információk a gazdaság vezetőjéről (nem, életkor, iskolai végzettség, jövedelemfüggőség a mezőgazdasági tevékenységtől stb.);
- általános információk a gazdaságról (tevékenységi kör, bérelt és saját terület nagysága, állatállomány nagysága stb.);
- gazdálkodás naturális mutatói (termelési szerkezet, eredmények, eszközellátottság stb.);
- gazdálkodói együttműködés főbb kérdései (együttműködés formái és gyakorisága, az intézményesített együttműködési formák ismertsége, illetve a gazdálkodó véleménye ezekről a megoldásokról stb.);
- és a bizalom kérdésköre.

A kérdőíves felmérés *132 gazdaság (n= 132) adatain alapul*, amely a *kérdőívvel felmért egyéni gazdaságok közül 23-ban készült mélyinterjú tapasztalataival egészült ki*. A mintát országosan nem tekinthetjük reprezentatívnak, de az adott térség gazdálkodóinak döntő hányadát lefedi a vizsgálat, így – ha és amennyiben – a vizsgált térség nem tér el jellemzőiben a más, jelentős mezőgazdasági potenciállal rendelkező térségektől, ezért a kapott eredmények – megszorításokkal – általánosíthatók az egész magyar mezőgazdaságra.

Az adatok leíró statisztikák, statisztikai próbák (például t-próba), valamint többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásával kerültek elemzésre.

Az adatok elemzésekor az FADN 6 közgazdasági üzemméret-kategóriáját ((1) 0 - <4 EUME, (2) 4 - <8 EUME, (3) 8 - <16 EUME, (4) 16 - <40 EUME, (5) 40 - <100 EUME, (6) >= 100 EUME) alkalmaztuk.

A VIZSGÁLAT NÉHÁNY TAPASZTALATA

Együttműködési hajlandóság

Az együttműködési aktivitást (hajlandóságot) vizsgálva megállapítottuk, hogy az *a legkisebb (1) méretkategóriában alacsony. A következő méretfokozatban (2) jelentős ugrás következik be, majd ezt követően a csoportátlagok értékei monoton csökkenő tendenciát vesznek fel*. Magyarázatként adódik – amit a mélyinterjúk is megerősítenek –, hogy a legkisebb üzemekben a mezőgazdasági termelésből származó jövedelmeknek jellemzően csak jövedelemkiegészítő funkciója van, amely kevésbé motivál, nem ösztönzi az együttműködések előmozdítását. A kis-közepes és közepes méretű (2), (3) és (4) kategóriába tartozó üzemek együttműködési hajlandósága jelentősen magasabb a többi kategóriába tartozónál, ugyanakkor jelentősen szórnak a válaszok. A nagyméretű üzemek (5) és (6) méretkategória pedig – részben az elmúlt évtizedben államilag támogatott fejlesztéspolitika eredményeként – olyan mértékben gépesítettek, hogy a lényeges termelési funkcióknál kapacitáshiánnyal nem rendelkeznek, de ugyanakkor a meglévő kapacitásfeleslegeikkel szorosabb együttműködésbe nem kívánnak lépni, inkább azok szolgáltatási piacra vitelében (bérszolgáltatásban) érdekeltek.

A bizalom szerepe a gazdálkodói együttműködésekben

Az emberek közötti kapcsolatokban a bizalom nagy fontossággal bír, így a gazdálkodói együttműködések területén is kiemelkedő a jelentősége. Ugyanakkor a bizalom megléte vagy hiánya okainak összetettségét bizonyítja, hogy szociológusok, pszichológusok, közgazdászok vagy szervezetelmélettel foglalkozók tollából megjelent írások a fogalom számtalan meghatározását adták, de a különböző felfogások között azonosíthatók voltak közös elemek is. Ezek figyelembevételével meghatároztuk azokat a kérdéseket, amelyekkel a lojalitásba, illetve a képességekbe vetett bizalom, valamint a morális kockázat meghatározása történhet, s azok megfelelőségét *Csabina et al. (2001), Tóth (2004) és Nagy – Schubert (2007)* munkái is visszaigazolták.

A *bizalom fogalma feltételezi a bizonytalanság vagy kockázat fennállását*. A bizalmi viszony szereplői kölcsönös függőségben vannak. A bizalom lehet: *(1)* Folyamat alapú bizalom, amely alapvetően a múltbeli tapasztalatokon nyugszik. *(2)* Tulajdonság alapú bizalom: ahol a bizalom a személy tulajdonságaihoz kapcsolódik. *(3)* Intézményi alapú bizalom, melyben a bizalom formális társadalmi struktúrákhoz kötött. Vizsgálatunk során kiindulópontként használtuk *Sholtes (1998)* megközelítését, aki *a bizalmat a lojalitás és a képességek mátrixában helyezte el. Amennyiben mind a lojalitásba, mind pedig a képességekbe vetett hit magas értéket vesz fel a partnerek között, abban az esetben alakulhat ki bizalom.*

A felmérés adatain elvégzett statisztikai vizsgálatok eredményei azt igazolták, hogy szignifikánsan különbözik egymástól többek között a tökéletes bizalmatlansággal és a feltétel nélküli bizalommal viseltetők csoportjának együttműködési aktivitása. Érdekes viszont, hogy a gazdatársak irányában kinyilvánított tisztelet nem eredményez releváns együttműködési hajlandóságot. A fenntartásos, azaz közepes bizalomszint mellett kialakított csoportokban szerzett tapasztalatok is azt mutatják, hogy a sholtes-i modellre alapozott bizalommegközelítés sem képes hibátlan, tökéletes magyarázatot adni a gazdaságok kooperációs aktivitására. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a géphasználati együttműködésekben mind a lojalitásba, mind a képességekbe vetett bizalomnak fontos szerepe van. Megállapítottuk, hogy *a hozzáértésbe vetett bizalom egységnyi változása igazoltan nagyobb változást idéz elő az együttműködési hajlandóságban, mint a lojalitási bizalom esetében az tapasztalható.*

TANULSÁGOK ÉS JAVASLATOK

A békés megyei mezőgazdasági vállalkozások körében folytatott – nem reprezentatív – empirikus kutatások eredményei azt mutatják, hogy a gazdálkodók a rendszerváltást követően kialakult új helyzetben a felmerülő problémákra hibás válaszokat adtak.

A vizsgált gazdaságok *szervezeti innovációs* készsége alacsony. Az együttműködésekben az alacsonyabb függőséget, alacsonyabb bizalmi szintet igénylő megoldásokat részesítik előnyben, amelyben szerepet játszhatott többek között a *támogatások értéktorzító hatása, az önérdekkövető magatartás és a bizalom alacsony szintje. A mezőgazdasági üzemekben a termeléshez szükséges, hiányzó gépi kapacitások beszerzése döntően piaci alapokon, rövid távú gépi bérszolgáltatói megállapodásokkal történik*. Az így lebonyolódó ügyletek jelentősen magasabb tranzakciós költségeket eredményeznek a gazdaságok számára, szemben valamely intenzívebb közös géphasználati forma keretében történő kapacitásbiztosítás költségeivel. Ugyanakkor *a támogatások a piaci tranzakció költségeinek egy jelentős részét eliminálják, lényegében társadalmi*

költséggé transzferálják. Így a támogatási rendszer nem ösztönzi a kapacitáshiánnyal küzdő gazdaságokat, hogy a közgazdasági racionalitást követve, a tranzakciós költségeiket csökkentsék bizonyos együttműködési mechanizmusok választásával.

További kérdés, hogy ezek a megállapodások miért rövid távúak. A rövid távú piaci megállapodásokra magyarázatul szolgál az a tény, hogy *a gépi bérszolgáltatói piacon relatíve nagyszámú szereplő van jelen minden településen, így a partnerváltás viszonylag minden további nehézség nélkül megoldható a kapacitáshiánnyal küzdő gazdaság számára, nem ösztönözve a hosszabb távú elköteleződést a kapacitások beszerzésében*. Tapasztalat volt a felmérések során, hogy azokon a településeken, ahol gépi bérszolgáltatás formájában a kapacitások kevésbé voltak elérhetők, még inkább jellemző volt az irracionális saját gépberuházás, illetve a környező települések bérvállalkozóival kötött hosszabb távú, gyakran írásba foglalt szerződéses megállapodás. Mindez egyértelműen alátámasztja az intézményi közgazdaságtan azon nézetét, mely szerint *a kölcsönös függőség és érdekeltség megléte a gazdasági szereplők közötti együttműködés elmélyülését eredményezi*.

A rendszerváltást követően – nagyrészt a nehéz gazdasági és szociális körülmények miatt – *általános jelenség lett Magyarországon a társadalmi kapcsolatok felszakadása, amelyet egy nagyfokú bizalomvesztés kísért*. A gazdálkodók közötti kapcsolatokban is megjelent ez a bizalmatlanság, amely a lehető legrosszabb válaszokat indukálta a felmerülő problémákra. A megoldáskeresés *az összefogás helyett az önállóságra motiválta a termelőket*, ami az amúgy is súlyos helyzetet tovább nehezítette. Ez a jelenség még napjainkban is tetten érhető, megfigyelhető a bizalom alacsony szintje. Ugyanakkor mindenképpen *pozitív jelként értékelendő, hogy megjelent egy fiatal gazdálkodó generáció, amely* – a rendszerváltás előtti időszak vélt vagy valós sérelmeitől mentesen – *nyitottabbnak mutatkozik a szövetkezés, az összefogás eszméi és (gazdasági) előnyei iránt*.

Megítélésünk szerint a kormányzatnak ösztönöznie kell a közös géphasználat szervezeti kereteit adó intézmények, úgynevezett virtuális üzemek létrehozását, működését. Nyugat-európai tapasztalatok egyértelműen azt mutatják, hogy állami támogatás nélkül e szervezeti megoldások gyors elterjedése, érdemi fejlődése nem valószínűsíthető. Ugyanakkor a magyarországi gépköri mozgalom – általánosítható – tapasztalatai azt is igazolják, hogy *az állami szerepvállalásnak következetesnek és kiszámíthatónak kell lennie*, a hektikus, kampányszerű foglalkozás az üggyel a kezdeti „csírák" elhalásához, a gazdálkodói lelkesedés megtöréséhez, illetve az új kezdeményezések eleve bizalmatlan fogadásához vezetnek. Az alapítást ösztönző támogatási politika ugyan eredményesen hozzájárulhat ahhoz, hogy rövid idő alatt nagyszámú szervezet jöjjön létre, ugyanakkor a kezdeti szakaszban, a szervezetek megerősödéséhez, önállóvá válásához elengedhetetlenek a működési támogatások.

Természetesen a gazdálkodói „fejekben" is szükséges annak a felismerésnek a megszületése, hogy a cselekedeteiknek a rövid távú egyéni haszonmaximalizálás helyett a hosszabb távú társadalmi (ennek révén egyéni) haszonmaximalizálást kell szolgálni, tudatosulnia kell annak, hogy versenyképesek csak együttműködve lehetnek, és hosszabb távon az összefogás a fennmaradásuk feltétele.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Bozsik N. – Magda R. (2010): A földhasználat gazdasági szempontjai. Gazdálkodás. 54 (24. különkiadás). 58-70. pp. – (2) Burgerné G. A. (2002): A mezőgazdaság tőkeellátottsága. Gazdálkodás. 46 (4). 22-28. pp. – (3) Burgerné G. A. (2010): Még egyszer a földtulajdonról. Gazdálkodás. 54 (5). 548-560. pp. – (4) Czimbalmas R. – Fehér A. (2004): Kis- és közepes gazdaságok területi koncentrációja Jász-Nagykun-Szolnok megyében. Gazdálkodás. 48 (6). 2-10. pp. – (5) Csabina Z. – Kopasz M. – Leveleki M. (2001): A szerződéses bizalom a hazai feldolgozóipari vállalatok üzleti kapcsolataiban. Szociológiai Szemle. 2001/1. 22-41 p. – (6) Csáki Cs. (2008): Gondolatok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről. Gazdálkodás. 52 (6). 513-527. pp. – (7) Dudás Gy. (2009): A TÉSZ-en keresztüli értékesítést motiváló tényezők és körülmények. Gazdálkodás. 53 (1). 404-412. pp. – (8) Dudás Gy. – Fertő I. (2008): A bizalom hatása a szövetkezeti tagok teljesítményére és elégedettségére a ZÖLD-TERMÉK termelői értékesítő szövetkezetnél. Gazdálkodás. 52 (23. különszám). 49-55. pp. – (9) Fehér A. – Czimbalmos R. – Kovács Gy. – Szepesy E. (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás. Gazdálkodás. 54 (3). 286-296. pp. – (10) Friedman, T. L. (2006): És mégis lapos a Föld. A XXI. század rövid története. HVG Könyvek. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 390 p. – (11) Haag, G. (2004): Ein Dorf arbeitet zusammen. Landbau GbR Ulsenheim. Bajor-magyar szakmai tanácskozás. Budapest, 2004. február 19. – (12) Kacz K. – Lőrincz Zs. (2006): Formation of land and farm structure at Hungary's western gate. Gazdálkodás. 50 (17. különszám). 72-79. pp. – (13) Kapronczai I. (2006): A földtulajdon, földhasználat vizsgálatának tanulságai. Gazdálkodás. 50 (1). 47-65. pp. – (14) Kapronczai I. (2010): A földbirtok-politika választ igénylő kérdései. Gazdálkodás. 54 (2). 191-201. pp. – (15) Kispál-Vitai Zs. (1999a): Az „Új generációs" szövetkezetekről. Gazdálkodás. 43 (5). 16-22. pp. – (16) Kispál-Vitai Zs. (1999b): Szövetkezet vagy részvénytársaság? Gazdálkodás. 43 (3). 58-67. pp. – (17) Korten, D. C. (2002): Tőkés társaságok világuralma. Kapu Kiadó, Budapest, 451 p. – (18) Lakner Z. – Hajdu I. – Kajári K. – Kasza Gy. – Márkusz P. – Vizvári B. (2007): Versenyképes élelmiszergazdaság – élhető vidék (Négy tézis egy lehetséges fejlesztési politika körvonalainak meghatározásához). Gazdálkodás. 51 (4). 1-12. pp. – (19) Larsen, K. (2008): Economic consequences of collaborative arrangements in the agricultural firm. Doctoral thesis. No. 2008:28. Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala. – (20) Magda R. (1999): A mezőgazdasági földhasználati rendszer elmélete. Gazdálkodás. 43.(5). 35-42. pp. – (21) Magda R. (2001): The question of arable lands approaching Hungars EU accession. Gazdálkodás. 45 (3. különszám). 52-57. pp. – (22) Magda S. – Gergely S. (2010): Termelői értékesítő szervezetek jelene és jövője a hazai zöldség-gyümölcs termelésben. Gazdálkodás. 54 (1). 48-60. pp. – (23) Nagy J. – Schubert A. (2007): A bizalom szerepe az üzleti kapcsolatokban. BCE. 77. számú Műhelytanulmány. Elektronikus anyag: http://edok.lib.uni-corvinus.hu/115/01/Nagy-Schubert77.pdf. 25 p. – (24) Nagy-Huszein T. (2005a): Szövetkezni bűn, vagy erény? I. Gazdálkodás. 49 (5). 70-84. pp. – (25) Nagy-Huszein T. (2005b): Szövetkezni bűn, vagy erény? II. Gazdálkodás. 49 (6). 77-79 pp. – (26) Sholtes, P. R. (1998): The leader's handbook: Making things happen - getting things done. New York: McGraw-Hill. In: Albisser, G. (2007): Structural adjustment processes of farming enterprises: The role of trust for cooperation and collaboration strategies. 1st International European Forum on Innovation and System Dynamics in Food Networks. (EAAE), Innsbruck-Igls, Austria – (27) Székely Cs. – Takácsné György K. (2008): A mezőgazdasági üzem fogalmának változása. Gazdálkodás. 52 (2). 172-176. pp. – (28) Szűcs I. – Galli Sz. – Széles Zs. (2006): A műszaki haladás mérésének lehetősége a mezőgazdaságban. Gazdálkodás. 50 (1). 81-88. pp. – (29) Takács I. (2000): Gépkör – jó alternatíva? Gazdálkodás. 45 (4). 44-55. pp. – (30) Takácsné György K. (1994a): A családi gazdálkodás méretére ható tényezők modellvizsgálata I. Gazdálkodás. 38 (4). 65-69. pp. – (31) Takácsné György K. (1994b): A családi gazdálkodás méretére ható tényezők modellvizsgálata II. Gazdálkodás. 38 (5). 54-60. pp. – (32) Takácsné György K. (1998): A növénytermelő családi gazdaságok tőkeszükséglete és mérete. Gazdálkodás. 42 (5). 10-17. pp. – (33) Takácsné György K. (2003): Precíziós növényvédelem, mint alternatív gazdálkodási stratégia? Gazdálkodás. 47 (3). 18-24. pp. – (34) Tóth A. (2007): Társadalmi tőke az élelmiszergazdaságban: bizalom, szervezettség és összefogás. Gazdálkodás. 51 (3). 37-44. pp. – (35) Tóth L. (2004): A bizalom szerepe a helyi gazdasági kapcsolatokban. Szociológiai Szemle. 2004/4. 95-128 p. – (36) Troján Sz. – Tenk A. (2010): A hazai mezőgazdasági együttműködésekről a gazdálkodás folyóiratban V. Gazdálkodás. 54 (2). 206-218. pp. – (37) Vizdák K. (2004): Az egyéni gazdaságok technikai erőforrás-ellátottsága az Észak-Alföldi Régió kistérségeiben. Gazdálkodás. 48 (3). 33-47. pp.